

Příklonky a vazaly infinitivu

Ilona Starý Kořánová

ABSTRACT:

Clitics and Infinitive Vassals. Word order of Czech enclitics is quite difficult to acquire for students of Czech as foreign language. While native speakers can “hear” the correct word order, the foreigner needs a set of rules to guide him. The usual rule for the word order of fixed enclitics seems to be breached quite often. The article focuses on one type of sentences in which the rule for the word order of fixed enclitics is violated, namely in sentences which except for a finite verb include an infinitive and consequently two series of enclitics. The finite verb and the infinitive each syntactically govern (are governor to) their respective enclitics which in turn are their subjects (recta). If the infinitive is part of the sentence predicate, the enclitics follow the usual rule of word order unless the infinitive becomes part of the sentence rhema (comments). In that case its subjects precede it. If the infinitive is not part of the sentence predicate (in other words it is subject, object or complement), precedes it then the infinitive subjects follow it. However, if the infinitive is not part of the sentence predicate, and is placed at the sentence end, then its subjects precede it. If the infinitive functions as an attribute to a noun, it follows the noun. If the nominal phrase N + infinitive starts a sentence then the reflexive particle *se/si* follows the infinitive in 98% of cases. If the enclitic personal pronouns occur in the reversed order, i.e. Acc.–Dat. order, or two dative enclitics follow one immediately after another then the enclitics subjects are as close as possible to their regens/governor. The so-called contact dative, which does not have a governor, is not bound in this way.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEY WORDS:

infinitiv, klitika, nestálá příklonka, příklonka, příklonkové řady, reflexivní partikule, stálá příklonka, větněčlenská role infinitivu
clitics, fixed enclitics, infinitive, reflexive particle, syntactic roles of infinitive, unfixed enclitics

Postavení příklonek v české větě je jedním z nejobtížnějších jevů při osvojování češtiny jako cizího jazyka, a to i pro pokročilého cizince. S touto problematikou se studenti začínají potýkat hned na samém počátku studia češtiny a provází je až do nejvyšších úrovní. O tom, že je to pro ně jazykový jev značně složitý a zvládnutelný jen s obtížemi, nalézáme v písemných projevech studentů mnoho dokladů.

Rodilý mluvčí získá znalost užívání příklonek a jejich pořadí spontánně odposlechem a následně ho pak aplikuje při vyjadřování písemném. Naproti tomu studentovi češtiny jako cizího jazyka poslechová zkušenost získaná interakcí v přirozeném prostředí mluvené komunikace chybí. Je to především z těchto důvodů: výuka v kurzech probíhá do značné míry prostřednictvím recepce psaného jazyka, psaný jazyk je při studiu východiskem, mluvní produkce se učí na základě kompozicionálního způsobu konstrukce výpovědi (od počátku studia se hodně pozornosti věnuje správnosti jednotlivých tvarů na úrovni slovního pojmenování, ty se následně skládají do větších celků) a konečně — když student výpověď komponuje, podvědomě se opírá o znalosti své mateřštiny, výpověď často skládá analogicky.

Dostatečnou oporu nelze nalézt ani v gramatickém popisu jazyka.

Povaze příklonek se věnuje řada mluvnic češtiny, za všechny jmenujme Šmilauera (1966), Havráňka a Jedličku (1981), Daneše, Grepla a Hlavsu (1987), Karlíka, Nekulu a Rusínovou (1995), žádná z nich se však do detailního popisu pravidel jejich užívání nepouští. Systematický obecný přehled užívání příklonek v rámci slovosledu podala již Uhlířová (1987), podrobněji se pak k tématu vrací v *Novém encyklopedickém slovníku češtiny* (2017). Některá specifická pravidla, resp. tendence k postavení příklonek ve výpovědi formuluje též Štícha (2013, s. 555–570), nicméně důkladnější popis užívání příklonek pro účely studia češtiny jako cizího/druhého jazyka zatím chybí.

Cílem článku je proto navrhnout způsob popisu, na základě kterého užívání enklitik v psaném jazyce může student lépe pochopit, a dále popsat „porušování“ pravidla o pořadí enklitik ve výpovědích s infinitivními konstrukcemi.

PŘÍKLONKY (ENKLITIKA)

Příklonka se v češtině definuje nejčastěji na základě její nepřízvučnosti: sama o sobě je krátké slovo, jež nemá přízvuk a „příkláná se“ za první přízvučné slovo či pojmenovávající jednotku předcházející. Avšak jak podotýká Hana (2007, s. 75n), toto kritérium se zdá být tím nejméně spolehlivým: mnoho slov, jež obvykle nejsou enklitika, se ve větě obvykle vyskytuje bez přízvuku, krom toho některá klitika mohou nést přízvuk, v případě češtiny jsou to proklitické předložky.¹

Mezi enklitiky se dále rozlišují příklonky stálé, jež jiné než příklonné postavení mít nemohou, a příklonky nestálé, které se mohou vyskytovat i v přízvučném postavení.

O slovosledu v češtině obecně platí, že podléhá vlivům komunikační situace. Postavení příklonek však pravidla má: jednak stojí vždy na druhé pozici ve větě (ve smyslu Wackernagelova (1892) pojetí), jednak je jejich pořadí vůči sobě, tzn. uvnitř příklonkové řady, ustáleno. Můžeme tedy říci, že slovosled příklonek je fixní. Co může být příklonkou:

- *být* ve funkci pomocného slovesa préterita a kondicionálu,
- částice *se²/si* v A, D a stažené tvary *ses, sis*,
- krátké tvary zájmen *já, ty, on* v G, D nebo A, popřípadě v pořadí D–A,
- ukazovací zájmeno *to* v N, A (nikoli částice *to*, která může stát i na začátku přízvučného taktu (*to já vám něco povím*)),
- krátké adverbium místa *tu*.

1 Hana (2007, s. 75n) formuluje tři jiná kritéria, podle kterých lze vymezit příklonku: 1. Příklonka nikdy nemůže stát izolovaně, tzn. jako odpověď na otázku, např. *Koho ses zeptal? *Ho.* 2. Příklonka nikdy nemůže stát na konci výpovědi, pokud to zároveň není druhá pozice. 3. Členem příklonkové řady je vždy příklonka.

2 Reflexivní partikule *se* je vůbec nejčastější slovní tvar, který se vyskytuje v češtině v příklonném postavení. K tomu podrobněji Petkevič (2013) a Bartoň et al. (2009).

Těmto příklonkám se obvykle říká příklonky stálé.³ Dále mezi příklonky patří:

- kladné tvary přítomného *být* ve funkci spony (*správně vyslovovat je důležité*) a ve funkci pomocného slovesa pasiva (*náš malý potomek je tou hrou zcela unesen*),
- tvary zájmen *my, vy, ona, oni* apod.,
- odkazovací adverbia *sem, tam, teď, tak*,
- některé spojky a částice (*prý/prej, však, už* aj.).

Těmto příklonkám se obvykle říká příklonky nestálé. V případě osobních zájmen se v paradigmatu setkávají tvary, jež jsou stálými příklonkami, s tvary, jež přízvuk mají (např. *ti, tobě*).

ČÁSTICE

Pozoruhodné postavení mezi příklonkami nestálými mají částice (partikule). Partikule obecně vyjadřují v širokém slova smyslu postoj mluvčího, obvykle s významem modálním, ale mají i význam evaluativní a intenzifikační (srov. Čermák, 2008). Ve výpovědi mohou mít postavení preiniciální, iniciální, příklonné i koncové (např. *že?*). Svou schopností naznačovat vůli, nálady a emoce rovněž odkazují k něčemu, co do společné zkušenosti patří, avšak není pojmenováno přímo, explicitně, nýbrž náznakem, viz příklad 1:

(1) *Vždyť jsem ti to přece říkal!*

Obě částice vyjadřují pragmatický záměr mluvčího, jeho volní zainteresovanost a apelativní postoj, a to nikoli explicitně, jak by tomu bylo v případě vyjádření „jsem neklidný, netrpělivý, vadí mi, že to nevíš“ apod.

IDENTIFIKACE ENKLITIK VZHLEDEM K JEJICH POZICI

Jak už bylo řečeno, postavení příklonných a odkazovacích výrazů ve větě se rodilý mluvčí nemusí cílevědomě učit, má je naposlouchané. Ale podle čeho se má řídit student češtiny, který není rodilým mluvčím? Problémem bývají i odlišné přízvukovací poměry v druhém jazyku, který interferuje. Jak student rozpozná, co patří do „druhé pozice“ a v jakém pořadí? Jelikož přízvukové poměry češtiny cizinec ještě dobře nezná, nemůže se o ně ve svém projevu opírat. Slovosled se tak učí na základě pravidel a přistupuje k němu analyticky.

Jak již bylo řečeno, příklonka je termín pocházející z mluveného jazyka, jenž byl do psaného jazyka přejet. Cizinec se musí pořadí příklonek vědomě naučit. Uvedme si několik příkladů příklonkových řad, na jejichž pořadí se nic měnit nedá, varianty neexistují.⁴

3 Příklad: [manželka se ptá manžela na umístění kusů umění v bytě] *Líbilo by se ti to tu takhle?*

4 Třetí příklad v tabulce připouští varianty pozice slov *teď* a *na* to.

Přízv. část (+ částice)	být prát/ kond	se/ si	krátké tvary zájmen		adv. místa	adv. času	zájmeno s předl.	částice	přízv. částice
<i>Dala</i>	<i>jsem</i>		<i>mu (D)</i>	<i>ji (A)</i>				<i>přece</i>	<i>z lásky</i>
<i>Že prej</i>	<i>by</i>	<i>se</i>	<i>mu (D)</i>	<i>to (N)</i>	<i>tam</i>				<i>nevešlo</i>
<i>Zrovna</i>	<i>jsem</i>	<i>se</i>		<i>tě (G)</i>	<i>tu</i>	<i>ted'</i>	<i>na to</i>		<i>chtěl zeptat</i>

TABULKA 1: Pořadí příklonek.

KRITÉRIA VÝBĚRU ADEPTA NA PŘÍKLONKU

Bylo již zmíněno, že mluvený jazyk, jehož zvuková podoba je pro psaní příklonek rodlilému mluvčímu vodítkem, používá v hojné míře zájmena a adverbia, která pouze naznačují, ukazují k obsahům zřejmým z kontextu: v sémiotice se nazývají indexy. O těchto slovech často platí, že jsou to slova krátká, jednoslabičná, že zastupují denotáty z kontextu zřejmé, a tudíž převážně nezdůrazňované a že jako výrazy zástupné a zároveň nezdůrazňované pak nestojí ve výpovědi na exponovaných pozicích, tzn. na pozici iniciální a závěrečné (pokud ovšem závěrečnou pozicí není pozice druhá). Proto právě zájmena a adverbia indexální povahy na postavení příklonně silně aspirují.

Dalším důležitým ohledem, který máme při pozorování příklonek na zřeteli, jsou valenční vztahy uvnitř výpovědi — indexálně totiž bývají vyjádřeny nejčastěji členy závislé a nás zajímá, ke kterému členu řídicímu / ke kterým členům řídicím se vážou a jak jsou od něj/nich vzdáleny.

Z uvedeného vyplývá, že kritéria, podle nichž hodnotíme, které výrazy budou ve výpovědi podléhat pravidlu o pevném postavení, jsou nejméně tři: rytmus řeči (tj. ne/přízvučnost), indexálnost pojmenování a valenční vztahy uvnitř výpovědi. Situaci si ilustrujeme na příkladu 2:

(2) *Zrovna jsem/sem se tě tu ted' na to chtěl zeptat.*

		Přízvuk	Znaková povaha výrazu	Valenční člen slovesa
Iniciální pozice	<i>Zrovna</i>			
	<i>jsem/sem</i>	vždy nepřízvučný		
	<i>se</i>	vždy nepřízvučný		
Pořadí „druhé pozice“	<i>tě</i>	nepřízvučný a	indexální	ano
	<i>tu</i>	nepřízvučný a	indexální	
	<i>ted'</i>	zde nepřízvučný a	indexální	
	<i>na to</i>	zde nepřízvučný a	indexální	ano
Závěrečná pozice	<i>chtěl zeptat</i>			

TABULKA 2: Kritéria příklonnosti.

Tabulka 2 uvádí všechna tři sledovaná kritéria vedle sebe. Vyplývá z ní, že na druhé pozici ve výpovědi stojí výrazy, z nichž některé a) jsou vždy nepřízvučné, b) pojme-

novávají zástupně čili nepřímou odkazují k sémantickým participantům z komunikačního kontextu známým, mají indexální povahu a c) jsou obligatorními valenčními členy svého členu řídicího. Jinak řečeno, příklonné řady jsou tvořeny výrazy, které se stávají příklonkami z různých příčin, a tyto příčiny se navzájem kříží a kombinují.

TERMÍN PŘÍKLONKA A JEHO SLABINA

Termín příklonka sám o sobě se odvozuje od rytmického kritéria, tj. od nepřízvučnosti, je to tedy *par excellence* termín odvozený z mluveného jazyka, který se přebírá i do psaného jazyka celkem beze změny. V úvahu se tak bere jen jeden ohled, ostatní průvodní vlastnosti příklonky uvedené výše zohledněny nejsou. Navíc míra příklonnosti u jednotlivých členů příklonkové řady v tabulce 2 není stejná. Pro výrazy směrem ke konci řady platí, že se mohou stát členy přízvučnými, označení příklonka pro ně tak neplatí vždy.

Výuku slovosledu provádíme prostřednictvím analýzy psaných textů: ať již vzorových příkladů, nebo naopak rozboru chyb. Avšak pustíme-li se s cizincem do analýzy slovosledu příklonek v psaném textu, bude samotné kritérium nepřízvučnosti pro něj to nejméně zřejmé, a to zejména proto, že jak již bylo uvedeno výše, cizinci nemají dostatečnou poslechovou zkušenost. Cizinec potřebuje vedle argumentů zvukových také jiné argumenty, jejichž doklady lze na psaném textu skutečně pozorovat. Rytmičké důvody sice mohou být prvotní určující faktor slovosledu příklonek a příklonkových řad, nicméně při výuce cizinců je nutné se opřít i o ohledy sémantické (indexálnost výrazů) a gramatické, tzn. místo daného slova/příklonky ve valenční síti výpovědi.

HLEDISKO PŘINÁLEŽITOSTI

Pro potřeby dalšího výkladu použijeme metaforu. Výrazy na druhé pozici nazveme vazaly.⁵ Vazal byla osoba, které lenní pán propůjčil půdu (místo), aby na ní hospodařil (působil). Zároveň tím vznikl mezi ním a pánem vztah závislosti, vazal byl svému pánu zavázán. Lenní pánové — řídicí členy — jsou v našem příkladu (tabulka 2, příklad 2) slovesné tvary *chtěl* a *zeptat*, přičemž *jsem* a *se* jsou vazaly tvaru *chtěl*, zatímco vazaly infinitivu *zeptat* jsou výrazy *tě*, *tu*, *teď* a *na to*.

Vazal je výraz, který 1. má ve větě svůj řídicí člen (*chtěl*, *zeptat*), s nímž je gramaticky (*jsem se*) a/nebo sémanticky (*tě tu teď na to*) spojen, 2. váže se, jinak řečeno přináleží, a právě tento vztah lze na psaném textu pozorovat a z něj lze v analýze vycházet, 3. jeho řídicím členem bývá obvykle sloveso (*zeptal jsem se ho na to*), někdy též substantivum (*cesta tam (trvala hodinu)*), adjektivum, zpravidla deverbativní (*týkající se tě, darovaný mu (z lásky)*) nebo číslovka (*pět jich (bylo)*) a 4. formálně je vyjádřen krátkým tvarem, který buď je příklonkou, nebo má (různě silný) předpoklad se jí stát.

⁵ Vazal, vazalové je termín označující živé osoby. Avšak pro potřeby jazykového popisu je vhodnější neživotná koncovka *-y*.

VAZALY INFINITIVU

V tabulce 1 jsou uvedeny příklady příklonkových řad. Řazení příklonek za sebou na druhé pozici gramatiky pozornost věnují. V korpusu se však často setkáváme s příklady, kdy je pořadí příklonek na předních místech nějak porušeno, a o tom zatím mluvnice mlčí. Abychom mohli studentům celou věc lépe ozřejmit, podívejme se na naznačenou problematiku z hlediska přináležitosti vazala ke svému řídicímu členu.

V centru pozornosti bude několik typů výpovědních konstrukcí, jejichž součástí je jako řídicí člen vazalů infinitiv.

1. Začněme od nejobvyklejšího typu, v němž jak modální sloveso, tak infinitiv patří predikátu:

(3) Chtěl JSEM SE HO NA TO zeptat.

(4) Zeptat JSEM SE HO NA TO chtěl (... ale nemohl).

Ve výpovědi jsou dva řídicí členy, *chtěl* (s vazalem *jsem*) a *zeptat* (s vazaly *se, ho, na to*). Z příkladů je zřejmé, že nezáleží na tom, zda výpověď začneme modálním slovesem *chtěl*, nebo infinitivem *zeptat*, vazaly se řadí v ustáleném pořadí. Avšak není to jediná možnost, jak při tomtéž obsazení výpovědi řídicími členy vazaly můžou jít za sebou, srov.:

(5) Zeptat SE HO NA TO | JSEM chtěl (... ale nemohl).

V příkladu 5 stojí vazaly v pořadí jiném, než uvádí pravidlo o jejich řazení. Auxiliární tvar *jsem* z řady vystoupil. Stalo se to z důvodu přináležitosti k jeho řídicímu členu *chtěl*. Můžeme říci, že auxiliární *jsem* uvozuje modální frázi. Tuto frázi nemusí tvořit jen vazal a za ním následující řídicí člen. Mezi vazala *jsem* a řídicí člen *chtěl* může vstoupit další výraz, kterým je modální sloveso jako řídicí člen rozvíjeno:

(6) Zeptat SE HO NA TO | JSEM opravdu / přece / hrozně / tehdy / tam / chtěl (... ale nemohl).

Vazal *jsem* tedy signalizuje počátek fráze, na jejímž konci, v rématu výpovědi,⁶ stojí jeho řídicí člen. Vazal *jsem* může z příklonkové řady vystoupit a postavit se ke svému řídicímu členu, jak naznačuje příklad 6. Vazal *jsem* však nikdy nemůže stát na konci rozvité⁷ výpovědi až za svým řídicím členem, neboť konec výpovědi, réma neboli ohnisko sdělení, je tvořeno plnovýznamovými výrazy, které nesou přízvuk.

(7) *Zeptat SE HO NA TO chtěl JSEM.

Pokud jsou součástí predikátu infinitivy dva, souřadně spojené spojkou *a*, následuje reflexivní partikule *si* (dále RP) až za druhým infinitivem.

⁶ Srov. Mathesius (1939).

⁷ V nerozvíté výpovědi se to však stává: *Tys tam přece jen šel? — No musel JSEM.*

(8) Odejít a odpočinout SI JSEM chtěl již před loňskou sezónou (SYN v3).

RP se se nemůže předsunout na druhou pozici mezi oba infinitivy kvůli přítomnosti nepřízvučné spojky *a*, protože by ji nemohla následovat. Bez spojky *a* je to však žádoucí:

(9) Odejít SI odpočinout JSEM chtěl již před loňskou sezónou.

2. Druhým typem jsou případy výpovědí, které mají více než jeden řídicí člen vazalů, konkrétně obsahují vedle predikátového slovesa ještě infinitiv, jenž však není součástí predikátu, a kde je zároveň obvyklé pořadí příklonek auxiliární sloveso *být* – reflexivní partikule *se/si* (které uvádí tabulka 1) porušeno.

Na dotaz v korpusu SYN v4⁸ získáme celkem 404 konkordancí, přičemž 97 z nich (tj. 24 %) obsahuje pomocné sloveso predikátu v čase minulém a 307 konkordancí (76 %) obsahuje auxiliární tvary kondicionálu. Infinitiv s RP stojí vždy nalevo od predikátu. Ve zkoumaných konkordancích má funkci subjektu, objektu, atributu i doplňku. Nejčastěji má infinitiv s RP funkci atributu k subjektu nebo objektu. Podle korpusu SYN v4 je nejfrekventovanější substantivum rozvíjené infinitivem s RP v atributivním postavení *možnost*:

(10) Všechny možnosti dohodnout SE JSME už vyčerpali.

Následují substantiva *šance*, *příležitost*, *cíl*, *snaha*, *schopnost* a *právo* (všechna mají ve zkoumaném vzorku frekvenci vyšší než 5). Infinitiv má funkci atributu celkem v 136 případech, tj. 34 % všech výskytů. Výrazně je zastoupeno také postavení infinitivu ve funkci subjektu:

(11) Zabít SE BY bylo sobecké.

Takových případů je více než čtvrtina všech výskytů. Dalším typem je konstrukce, kde infinitiv má funkci doplňku:

(12) Mýt SE JSEM JE nikdy neviděl (SYN v4).

Infinitiv jako řídicí člen pro RP *se* má ve výpovědi vůči predikátu v préteritu levé postavení, představuje vlastní réma výpovědi, umístěné na její začátek za účelem zdůraznění. Vazaly *jsem*, *je* náleží slovesu ve tvaru přičestí *neviděl*. Umístíme-li vlastní réma na konec,

(13) Nikdy JSEM JE neviděl SE mýt.

8 Dotaz: ([tag="Vf.*"] [word="se|si"] [word="jsem|jsme|jsi|jste|bych|bys|by|bychom|byste"]) within<s/>.

zůstává vazal se u svého řídicího členu *mýt* s tím rozdílem, že pokud výpověď infinitivem končí, pak RP se svému slovesu předchází. Podobně je tomu u výpovědí, kde infinitiv má funkci přímého objektu predikátu:

(14) Dělit SE JSEM SE musel naučit.

V případě objektu a doplňku platí, že jestliže umístíme infinitivní jednotku do rématu (jako v příkladu 13), má jeho vazal se postavení předklonné. Infinitiv jako řídicí člen se může dále rozvíjet, a jestliže k tomu dojde, vazal RP se buď stojí na druhé pozici uvnitř této infinitivní jednotky,

(15) Nikdy JSEM JE neviděl | pořádně SE umýt.

nebo ji uvozuje:

(16) Nikdy JSEM JE neviděl | SE pořádně umýt.

Avšak jak již bylo řečeno výše, na konec výpovědi se neumísťuje. Zajímavé je postavení RP vůči svému infinitivu ve funkci atributu:

(17) Pojem užívat SI JSEM neznala.

Substantivum *pojem* je rozvíjeno postponovaným infinitivem *užívat si*, ten se stává jeho přívlastkem. Přitom platí, že RP následuje až za svým řídicím členem. Druhá pozice tedy v tomto příkladu nezačíná za substantivem, ale až za infinitivem.

Takové postavení je pro infinitiv s RP v postavení atributu příznačné. Můžeme se o tom přesvědčit dotazem v korpusu SYN v4. Některá abstraktní substantiva jako např. *důvod*, *možnost*, *nápad*, *nechuť*, *nutnost*, *odhodlání*, *ochota*, *povolení*, *příležitost*, *schopnost*, *touha*, *úmysl* mají častou valenci s infinitivem ve funkci atributu. Jednoduchým dotazem⁹ můžeme zjistit četnost kolokace „substantivum na začátku věty — infinitiv — *se/si*“, tj. 8 683 výskytů, vůči kolokaci „substantivum na začátku věty — *se/si* — infinitiv“, tj. 210 výskytů. Procentuální poměr mezi nimi je 98 % s RP v postpozici k infinitivu ku 2 % v antepozici.¹⁰

Mezi abstrakta rozvíjená infinitivem patří i substantivum *moc*. *Moc* je však homonymum, v našich příkladech může být buď adverbiem míry, nebo substantivem:

(18) [je tady hluk] Moc SE bavit nemůžeme.

(19) Člověk není bezmocný. Má moc! Moc bavit SE, podněcovat SE, dopřát SI (SYN v3).

9 Dotaz: [word="Důvod"|word="Možnost"|word="Nápad"|word="Nechuť"|word="Nutnost"|word="Odhodlání"|word="Ochota"|word="Povolení"|word="Příležitost"|word="Schopnost"|word="Touha"|word="Touhu"|word="Úmysl"] [word="se|si"] [tag="Vf.*"].

10 Tím se potvrzuje a statisticky zpřesňuje pozorování, které popisuje Štícha (2013, s. 562)

V příkladu 18 má *moc* význam adverbia, intenzifikátoru: *Hodně se bavit*. Naproti tomu v příkladu 19 je *moc* substantivum se synonymy *autorita*, *schopnost*. Infinitivy *bavit se*, *podněcovat se*, *dopřát si* toto substantivum rozvíjejí. Infinitiv je tedy součástí jmenné fráze a vůči svému substantivu *možnost* (příklad 10), *pojmem* (příklad 17) nebo *moc* (příklad 19) stojí v postpozici a má funkci atributu.

3. Třetím typem jsou případy, kdy infinitivní konstrukce porušuje obvyklé pořadí krátkých zájmených tvarů. Typické pořadí vazalů u slovesa se dvěma objekty, přímým a nepřímým, je dativ a akuzativ. Pokud je přítomen další vazal v podobě auxiliárního *být* (s výjimkou budoucích tvarů), následují hned za slovesem, takže výsledné pořadí je auxiliární *být*, zájmeno v dativu a zájmeno v akuzativu:

(20) Dal jsem dítěti hračku: Dal JSEM MU JI.

Toto pravidlo beze zbytku platí pro výpovědi, u nichž se oba objekty, nepřímý v dativu a přímý v akuzativu, vztahují k témuž slovesu — jinak řečeno jsou vazaly téhož slovesa. Zdá se, že gramatiky si všímají především těchto případů.¹¹ Avšak nezřídka se ve výpovědi vyskytne opačné pořadí:

(21a) Zapamatovat si HO MI trvalo celý rok (SYN v3).

Jaké jsou k tomu důvody? Výpovědní konstrukce je složená z více sloves: infinitivu a finitního tvaru, přičemž obě slovesa mají své vazaly vyjádřeny zájmenem. V uvedeném příkladu má infinitiv *zapamatovat* funkci subjektu, svému predikátu předchází zleva, čímž dochází k tomu, že jeho vazaly *si* a *ho*, které ho bezprostředně následují a uvozují druhou pozici, jsou následovány vazalem predikátu *trvat*, což je krátký tvar zájmena *já* v dativu. Umístíme-li infinitivní subjekt výpovědi naopak na její konec,

(21b) Celý rok MI trvalo SI HO zapamatovat.

pak vazaly svůj řídicí člen předcházejí: *si* a *ho* jsou vůči svému slovesu *zapamatovat* v postavení předklonném. Je to ze stejného důvodu jako v případech infinitivního subjektu, objektu a doplňku: réma výpovědi má spočívat na plnovýznamovém slovese, nikoli na RP nebo krátkém tvaru zájmena.

Mezi další konstrukce s infinitivem v postavení subjektu doložené v korpusu SYN v4 patří:

— (Infinitivně vyjádřené) něco někomu připadá:

(22) Vychovat HO JÍ připadalo jako nadlidský výkon.

¹¹ Obvyklé pořadí příklonek a v rámci nich i pořadí dativ akuzativ je dodrženo i tehdy, pokud je řídicích členů více a každý z nich má svého vazala: *Všichni SE MU HO snažili pomoci najít*. K tomu více Rosen (2014, s. 101n) a Hana (2007, s. 122n). Pro popisovaný jev autoři užívají termínu stěhování klitik (*clitic climbing*).

- Něco někomu ne/přijde nějaké:
(23) [otevírat starý problém] Otevírat HO MI nepřijde šťastné.
- Něco někomu působí potěšení, radost, potíže, problém:
(24) [tančit roli Julie] Tančit JI MI působilo obrovské potěšení.
- Něco někomu dá práci:
(25) [těžká motorka] Zvednout JI MI dalo dost práce.

Všechny příklady 22–25 obsahují predikáty deagentní, u nichž skutečný agens se skrývá v dativním tvaru osobního zájmena. To však neznamená, že ve výpovědích, u nichž je subjekt s agentem totožný, by to nebylo možné.¹²

- Dvě krátká zájmena v dativu za sebou:
(26) Pomoci MU MI přišlo zajímavé.

Podobně jako v příkladech 22–25 jde o konstrukci infinitivu v postavení subjektu s deagentním predikátem, ovšem s tím rozdílem, že infinitiv má dativní vazbu. Infinitivní tvar *pomoci* má svého vazala vyjádřeného krátkým zájmenem v dativu *mu*, zatímco vazal *mi* náleží přičestí minulému *přišlo*. Vazaly se musí držet v blízkosti svých řídících členů. Pokud by se toto pravidlo porušilo, došlo by k záměně agentu věty a výpověď by změnila význam:

(26a) Pomoci MI MU přišlo zajímavé.

Krátké tvary se řadí na druhou pozici, z toho důvodu krátký tvar *mi* svému slovesu předchází. Variantu, kdy naopak za svým slovesem následuje, ukazuje následující příklad:

(26b) Přišlo MI zajímavé MU pomoci.

Mezi další příklady nalezené v korpusu SYN patří:

- Něco se někomu vyplatí:
(27) Vyplatí SE MI TI JE zakoupit.
- Něco se někomu podařilo:
(28) Podařilo SE MI JIM JE zorganizovat celé do posledního dne [dětem prázdniny].

Nejčastějším případem výskytu dvou krátkých zájmen v dativu za sebou je užití zájmena 2. osoby singuláru nebo plurálu ve významu dativu kontaktového — z potřeby udržení kontaktu s adresátem. Zde krátký tvar *ti* není vazalem žádného výrazu ve výpovědi obsaženého.

¹² Příklad: *Navštívit JI MU doporučil jeho bratr.*

- (29) Tuhle jsem si zrovna četl ve starém slovníku a padly TI MI do oka pod písmenem P takové výrazy.

Postavení kontaktového *ti* vůči dalšímu zájmenu v dativu pevně ustáleno není, v psaném korpusu bývá *ti* častěji na prvním místě, ale v mluvených korpusech je jeho postavení volné.

ZÁVĚRY

1. V centru pozornosti byly výpovědi, u nichž pořadí vazalů neodpovídá mluvnicemi popsanému pravidlu řazení příklonek ve větě, jak je tomu v tabulce 1. K tomu může dojít, jestliže se ve větě sejdou alespoň dva řídicí členy se svými vazaly.

2. Námi sledované konstrukce vždy obsahovaly infinitiv.

3. Pokud je infinitiv součástí predikátu, bývá řazení vazalů obvyklé. K vystoupení vazala z příklonkové řady dochází tehdy, pokud je jeho řídicí člen (např. modální sloveso) umístěn do jádra výpovědi na její konec, pak vazal tohoto řídicího členu ho pro větší intonační zdůraznění předchází, např. je jeho předklonkou, jak jsme viděli v příkladu 5.

4. Infinitiv v postavení samostatného větného členu (subjekt, objekt, doplněk): V centru pozornosti byly infinitivní konstrukce dále nerozvíjené např. adverbii. Infinitiv má své vazaly nablízku. Je-li infinitiv nalevo od predikátu, pak ho vazaly následují. Při umístění infinitivu na konec výpovědi je situace analogická jako v bodě 3.

5. Zvláštní je postavení infinitivu ve funkci atributu. Infinitiv stojí vůči substantivu, které rozvíjí, vždy v postpozici. Jestliže je takto rozvíjené substantivum umístěno na začátek výpovědi, pak RP *se/si* stojí v 98 % případů až za infinitivem (*příležitost dozvědět SE více*).

6. Případy, kdy jsou tzv. krátká osobní zájmena uvnitř řady vazalů řazena proti obvyklému pravidlu opačně, tj. A–D, nebo se vedle sebe vyskytují dvě krátká zájmena v dativu, ilustrují příklady 21a–28. Vždy platí, že krátké zájmeno je co nejbližší svému řídicímu členu. Pokud by tomu tak nebylo v situaci, kdy následují dvě zájmena v dativu po sobě, dojde ke změně významu výpovědi. Stranou zde však necháváme případy s kontaktovým dativem, který svůj řídicí člen ve výpovědi nemá (příklad 29).

7. Ve zkoumaných výpovědích infinitiv nebyl dále rozvíjen např. adverbii. Rozvíjení infinitivního slovesa zcela jistě ovlivňuje výsledné postavení RP *se/si* v rámci celé infinitivní fráze a detailní analýze slovosledu takových konstrukcí je třeba se dále věnovat.

LITERATURA:

BARTOŇ, Tomáš — CVRČEK, Václav — ČERMÁK, František — JELÍNEK, Tomáš — PETKEVIČ, Vladimír (2009): *Statistiky češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny — Ústav Českého národního korpusu.

ČERMÁK, František (2008): Partikule, jejich syntagmatika a kumulace v mluvené češtině. In: Marie Kopřivová — Martina Waclawičová (eds.), *Čeština v mluveném korpusu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 63–74.

- HANA, Jiří (2007): *Czech Clitics in Higher Order Grammar* [Ph.D. thesis; online]. Columbus, OH: The Ohio State University. Cit. 15. 6. 2017. Dostupné z WWW: <<https://www.researchgate.net/publication/258432348>>.
- HAVRÁNEK, Bohuslav — JEDLIČKA, Alois (1981): *Česká mluvnice*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- MATHESIUS, Vilém (1939): O takzvaném aktuálním členění větěném. *Slovo a slovesnost*, 5(4), s. 171–174.
- DANEŠ, František — GREPL, Miroslav — HLAVSA, Zdeněk (eds.) (1987): *Mluvnice češtiny: 3, Skladba*. Praha: Academia.
- PETKEVIČ, Vladimír (2013): Formal (morpho)syntax properties of reflexive particles *se, si* as free morphemes in contemporary Czech. In: Katarína Gajdošová — Adriána Žáková (eds.), *Natural Language Processing, Corpus Linguistics, E-learning: Seventh International Conference, Bratislava, Slovakia, 13–15 November 2013: Proceedings: [Slovko 2013]*. Lüdenscheid: RAM-Verlag, s. 206–216.
- KARLÍK, Petr — NEKULA, Marek — RUSÍNOVÁ, Zdenka (eds.) (1995): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ROSEN, Alexandr (2014): Hapology of reflexive clitics in Czech. In: Elżbieta Kaczmarek — Motoki Nomachi (eds.), *Slavic and German in Contact: Studies from Areal and Contrastive Linguistics*. Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, s. 97–116.
- ŠMILAUER, Vladimír (1966): *Novočeská skladba*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- ŠTÍCHA, František et al. (2013): *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila (1987): *Knížka o slovosledu*. Praha: Academia.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila — KOSTA, Petr — VESELOVSKÁ, Ludmila (2017): Klitikon [online]. In: *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Cit. 17. 7. 2017. Dostupné z WWW: <<https://www.czechency.org/slovník/>>.
- WACKERNAGEL, J. (1892): Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung. *IF*, 1, s. 333–436.

Ilona Starý Kořánová | Ústav bohemistických studií FF UK
 <ilona.koranova@ff.cuni.cz>